

Forord

Jeg tok hovedfag i historie i 1980 og tilbrakte deretter mitt arbeidsliv de neste drøyt 40 årene i Riksarkivet. Der oppbevares store mengder arkivmateriale, bl.a. mye som ble skapt av norske NS-myndigheter og tyske okkupasjonsmyndigheter under 2. verdenskrig. Jeg hadde tidligere ikke vært spesielt opptatt av krigshistorien, men i Riksarkivet fikk jeg fra 1987 i oppgave å besvare forespørsler fra norske krigsbarn, altså personer som var født under krigen som resultat av forhold mellom norske kvinner og tyske soldater. Nå søkte en del av disse om lag 10 000 barna opplysninger om sine tyske fedre og sin tidlige barndom. I løpet av seks-sju år behandlet jeg om lag 600 slike forespørsler og ble kjent med forhold som var ganske ukjente både for meg og for folk flest. Temaet hadde tidligere vært lite forsket i og var preget av flere myter, bl.a. at barna ikke var resultat av normale forhold mellom menn og kvinner, men av et kynisk rasepolitisk avlsprosjekt i regi av SS-organisasjonen *Lebensborn*. Jeg skjønnte at det var behov for å få fram seriøse opplysninger om bakgrunnen for denne gruppa av norske borgere. Dette førte til at jeg gjennomførte et forskningsprosjekt som bl.a. resulterte i ei bok om temaet.¹

Arbeidet med historien til de norske krigsbarna førte til at jeg også generelt ble mer interessert i krigstida som historisk tema, men fortsatt med mest oppmerksomhet på ulike sosiale sider ved okkupasjonsårene. Som ledd i mitt virke i Riksarkivet arbeidet jeg en tid med å gjøre arkivet etter Statspolitiet lettere tilgjengelig for bruk. Dette var NS-regimets politiske politi og bl.a. ansvarlig for gjennomføringen av aksjonene mot jødene fra høsten 1942. Arkivet etter Statspolitiet inneholder da også materiale som utgjør sentrale kilder for opplysninger om disse aksjonene.

Spesielt arbeidet med arkivet etter Statspolitiet resulterte i at jeg ble mer interessert i historien om aksjonene mot jødene, en annen historie fra krigen som ikke hadde fått den oppmerksomhet jeg mente den fortjente. Det er også et slektskap mellom historien om krigsbarna og aksjonene mot jødene. Den tyske interessen for både de norske krigsbarna og jødene hadde sin

1 Olsen (1998)

bakgrunn i nazistenes vektlegging av rasepolitiske hensyn i befolkningspolitikken. De var på den ene side interessert i å holde kontroll med krigsbarna ut fra det som kan kalles for *positive eugeniske hensyn* i betydningen å fremme vekst i folkegrupper som de mente var rasemessig verdifulle. På den annen side arbeidet de aktivt for å utrydde jødene ut fra det som kan kalles for *negative eugeniske hensyn*, altså å fjerne folkegrupper som en anså som rasemessig uønsket i samfunnet. Også denne sammenhengen mellom temaene krigsbarn og aksjonene mot jødene bidro til at jeg med tida ønsket å arbeide mer også med ulike aspekt ved aksjonene mot jødene.

Etter hvert var det riktignok blitt publisert en del om disse aksjonene, men mest om jødene som ble arrestert, deportert og drept. Det bestialske forsøket på å utrydde jødene er utvilsomt det mest alvorlige og dystre som har skjedd i nyere norsk historie. Det var dermed også riktig å legge hovedvekt på selve deportasjonene og drapene. Historien om aksjonene mot jødene inneholdt imidlertid også andre sider som ikke hadde fått særlig oppmerksomhet.

De over 700 jødene som ble deportert, utgjorde om lag en tredjedel av samtlige jøder i Norge. Det vil si at om lag to tredjedeler av jødene på ulike måter «slapp unna» ved aksjonene, mens det kan virke som om mange i dag mener at de fleste jødene ble deportert og at det bare var et mindretall som hadde overlevd aksjonene.

Her mente jeg det var aktuelt å nyansere bildet. Jeg startet derfor et eget forskningsprosjekt der jeg ville forsøke å kartlegge ulike forhold som bidro til at jøder unngikk å bli arrestert og deportert. Flesteparten av de som «slapp unna», gjorde dette ved at de på ulike måter flyktet over grensa til Sverige. Andre unngikk å bli arrestert på grunn av at norske og tyske myndigheter hadde visse kriterier for hvem aksjonene skulle omfatte. De som bare hadde én eller to jødiske besteforeldre, og som ble regnet som «kvartjøder» og «halvjøder», skulle ikke arresteres, i hvert fall ikke foreløpig. Det samme gjaldt for jøder som var «arisk gift», altså gift med en ikke-jøde. De ble arrestert og holdt internert i Norge, men ikke deportert. Jøder som kunne dokumentere at de var f.eks. svenske borgere, kunne også unngå arrestasjon og i noen tilfeller også få tillatelse til å forlate landet på lovlig vis. Det var en del slike unntak for mindre grupper. Dessuten var det noen få som holdt seg i skjul eller gikk «under radaren» som jøder til krigens slutt.

Jeg startet i 2014 opp et systematisk arbeid med å samle opplysninger om jøder som ikke ble arrestert. Hensikten var å kunne si noe mer om omfang og om de ulike mekanismene som var i funksjon her. Etter å ha arbeidet en tid med dette, så jeg en tendens i opplysningene som jeg fattet interesse for. Jeg merket meg at overraskende mange jøder ble innlagt i sykehus i tida rundt aksjonene fra oktober 1942. Enkelte var innlagt i lengre tid, andre i kort tid før de rømte fra sykehuset og flyktet til Sverige.

Etter å ha vurdert disse funnene, fant jeg at sykehusinnleggelsene kunne utgjøre et tema som fortjente et eget arbeid. I 2015 bestemte jeg meg derfor for å legge til side den opprinnelige planen for prosjektet og heller bare gå nøyere inn på sykehusinnleggelser. Temaet ble da innleggelse i sykehus for å unngå å bli tatt ved aksjonene mot jødene. Foruten de som ble innlagt i sykehus, forekom det også at jøder fikk ligge hjemme med legeattest på at de var for syke til å bli arrestert. Også slike forhold har jeg tatt for meg, men hovedvekten ligger på sykehusinnleggelser.

Denne boka er resultatet av arbeidet. Ut fra det materialet som er samlet, kunne teksten ha vært atskillig større i omfang. Jeg kunne ha presentert flere enkelthistorier, og gått nærmere inn på enkelthistoriene som presenteres. I skrivefasen har ulike utkast variert i størrelse, men jeg har endt opp med det som her presenteres. Om jeg hadde tatt med flere enkelthistorier, kunne framstillingen lett ha fått et preg av «katalog» med nærmest leksikalske opplysninger om enkeltsaker, noe jeg ikke ønsket.

En del av enkelthistoriene som her presenteres, har også tidligere vært omtalt i bøker og artikler. Dette er imidlertid første gang temaet med innleggelse av jøder i sykehus blir presentert i sammenheng med vekt på legenes rolle og forsøk på å finne systematiske mønstre i innleggelser. For de fleste historiene har jeg dessuten brukt nye kilder, bl.a. pasientjournaler fra en rekke sykehus. Her må det understrekes at hovedfokuset ved bruk av opplysninger fra journalene har vært på pasientenes situasjon som jøder og hvordan sykehuspersonalet opptrådte i så måte. De fleste innlagte jøder var trolig også innlagt med falske diagnoser, slik at det kan være tvilsomt om de i det hele kan betraktes som ordinære pasienter.

Det er flere ulike aktører som presenteres her. De jødiske pasientene har selv sagt en hovedrolle, men deler den med helsepersonalet som risikerte mye ved å legge inn jøder som pasienter. En tredje aktør er NS-myndighetene med Statspolitiet som arbeidet for å få arrestert og deportert flest mulig jøder. I framstillinger av aksjonene og deportasjonene har det gjerne vært lagt vekt på at dette ble gjennomført av norsk politi. Det har til dels også blitt skapt et inntrykk av at det norske folk dermed var medansvarlige for deportasjonene. I så måte er det mulig at bl.a. historiene som her viser at helsepersonale stilte opp og gjorde sitt ytterste for at jøder kunne slippe unna, kan bidra til å nyansere dette bildet.

Av helsepersonale som her omtales, står legene sentralt. Dette er da også naturlig idet det var legene som var ansvarlige for innleggelsene, det var de som skrev pasientjournaler, rapporter og brev og som politiet forholdt seg til når de kontaktet sykehus. Dermed er det også legene som blir mest synlige på hjelpersiden. Det er likevel klart at innsatsen til sykehusenes øvrige personale med pleiere, vaktmestre m.v., var en forutsetning for at alle disse innleggelsene

av jøder var mulig. Bak hver sykehuslege som fikk innlagt en jødisk pasient ved sin avdeling, sto det kanskje ti øvrige medarbeidere som sluttet opp om innleggelsen, selv om de trolig visste at det dreide seg om illegal aktivitet.

Jeg har vært alene om dette arbeidet og er dermed også ansvarlig for innholdet. Samtidig er det mange som har vist interesse og på ulike måter støttet meg. Jeg må rette en stor takk til alle disse. Det gjelder følgende som har lest og kommentert utkast til enkeltkapitler underveis: Bente Hartvigsen, Irene Levin, Margit Løyland, Gerd Mordt, Hege Brit Randsborg, Leif Thingsrud og Roger Tronstad. En spesiell takk til Eli Fure, Rolf Kirschner og Øyvind Ødegaard som har lest og kommentert en tidlig versjon av hele manuset. En stor takk også til Erlend Hem som i slutfasen av manusarbeidet bidro til å forbedre framstillingen og ved å utfordre meg med kritiske spørsmål og luke bort språklige unoter. Jeg må dessuten takke følgende for verdifulle samtaler og tips: Vibeke Kieding Banik, Bjarte Bruland, Dag Harald Claes, Synne Corell, Kjersti Dybvig, Per Ole Johansen, Jan G. Langfeldt, Irene Levin, Sidsel Levin, Kathrine Lund, Frode Sæland, Lill Fanny Sæther og Mats Tangestuen.

Under arbeidet med kildeinnsamling har jeg vært avhengig av bistand fra en rekke institusjoner. Kolleger i Riksarkivet har behandlet et utall søknader om adgang til arkivmateriale med taushetsbelagt informasjon og med å finne fram materiale. Da det oppsto problemer med tilgang til pasientjournaler ved ett sykehus, fikk jeg også god bistand fra Arkivverkets juridiske stab og forskningsseksjon samt verdifull rådgivning fra Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). Mange takk! Andre institusjoner som må takkes, er Byarkivet i Oslo ved Cecilie Lintoft for fin service, Bergen byarkiv, Trondheim byarkiv, IKA-Trøndelag, Jødisk museum i Oslo, Jødisk museum i Trondheim, Norges hjemmefrontmuseum, Norsk folkemuseum, Oslo universitetssykehus og Statsarkivet i Tromsø. Takk også til flere andre institusjoner som arbeidet velvillig, men uten hell, med å finne aktuelt arkivmateriale.

Når et slikt arbeid utføres ved siden av full jobb, sier det seg selv at mye er utført på fritida. Jeg må takke Arkivverket som innvilget en søknad om å ta ut en del arbeidstid til prosjektet innen en ordning med rett til selvvalgt forskning. Det var dessuten viktig for framdriften i arbeidet at Stiftelsen Fritt Ord innvilget en søknad om arbeidsstipend. Det gjorde at jeg i en periode kunne ta permisjon fra min stilling i Riksarkivet for å arbeide konsentrert med bokmanuset. Derfor, mange takk også til Stiftelsen Fritt Ord.

Oslo, juni 2022
Kåre Olsen